

ATATÜRK BİYOGRAFİSİNDEN SAYFALAR II (1923-1928)

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim ile ilgili konuşmaları, daha çok siyasi konuşmalarının içinde ifade olunmuştur. O, Büyük Millet Meclisinde ve çeşitli öğretmen topluluklarının karşısında yaptığı konuşmalarda eğitime etraflıca değinmekteydi. Ancak, ulusal bağımsızlık savaşı sonuçlandıktan sonra, eğitime eğilmek durumunda kalmıştır. Askerî birliklerin eğitiminde aldığı görevler, okul hayatı sırasında edindiği bilgiler, özellikle yabancı kitapları okurken edindiği intibalar, O'nda, eğitim ile bilgilerin uyanmasına ve gelişmesine neden olmuştur¹¹⁸.

Atatürk'ün Eğitim Alanındaki Düşünüşü ve Tevhid-i Tedrisat :

Eğitimimizin yabancı etkilerden ve hurafelerden uzaklaşması ve millî bir eğitimin ortaya çıkması gerektiğine inanan Mustafa Kemal, 16 Temmuz 1921 de başlayıp 21 temmuzda biten Ankara Maarif Kongresinin ilk günkü açış konuşmasında "ulusal eğitim" programını da açıklar: "Ancak, geniş ve yeter olanak ve araçlara sahip olana dek geçecek savaş yıllarında dahi dikkat ve itina ile işlenip, çizilmiş bir ulusal eğitim programı getirmeğe dikkat etmeliyiz... Bir ulusal eğitim programından bahsederken eski devrin hurafelerinden ve fitri (Yaratılıştaki) niteliklerimizle hiçbir ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan batıdan gelen bütün etkilerden uzak ulusal ve tarihi seviyemize uygun bir kültür kastediyorum"¹¹⁹.

Mustafa Kemal, daha önce Sivas Kongresi sırasında Amerikalı Gazeteci Mr. Brow ile yaptığı konuşmada eğitim konusuna değinmiştir. Mustafa Kemal, bu konuşmasında, Türk halkının iyi bir eğitim görmesinin ve köylünün okutulmasının gereğinden bahseder: "Türk halkı iyi bir eğitim görmeli ve iyi bir hükümete sahip olmalıdır. Eğitim okul demektir. Türk köylüsünün pek azı okur-yazardır. Ama, bu köylüler evrime isteklidir. Ço-

¹¹⁸ İlhan Başgöz-E. Howard Wilson; Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968, sh. 235.

¹¹⁹ Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c. II, sh. 16-17, Vasfi Bingöl; Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünceleri ve Buyrukları, Ankara, 1970, sh. 7-10.

cuklarının iyi bir eğitim almasını ve Müslümanlığın değerleri ile donanmasını isterler”¹²⁰. Mustafa Kemal’in burada işaret ettikleri gerçekten doğrudur. Medrese eğitimi ve sıbyan okullarının safsata ile uğraşmaya başlaması, İmparatorluğun kuruluşundaki okulların ve hocaların daha sonraki tarihlerde yozlaşması, Arap harflerinin zorluğu yüzünden Türkiye’de okur-yazar sayısı çok azalmıştır. Köylerde ise okul yok denecek kadar azdır. Okullar öğrencileri bu dünyadan çok öte dünyaya hazırlık nitelikte bilgiler vermekte olup, ders kitapları da aynı düşünce ile hazırlanmıştır.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922’de, Meclisin yeni dönemini açarken yaptığı konuşmada, bilgisizliğin yok edilmesi gereğini ifade ettikten sonra, memleket çocuklarını ekonomik ve toplumsal yönden yararlı ve işler kılmak için onlara ön bilgilerin verilmesini savunur¹²¹. O, aynı konuşmada, kadınların, erkeklerle aynı öğretim düzeyinden geçerek yetiştirilmesini ilk kez ortaya atmıştır. Bu, Mustafa Kemal’in ilerde ortaya koyacağı kadın hakları sorununun ilk kıvılcımları olarak göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal, bu konuşmasında, yüzyıllardır, hükümetlerin millî eğitim konusunda batıyı ve doğuyu taklit ettiklerini, bu yüzden de cehaletten kurtulamadığını, köylülerin bu zamana kadar eğitimden yoksun bırakıldıklarını, köylüye okuma-yazma öğretilmesinin gerektiğini, medeniyete ancak eğitim ile ulaşabileceğini ifade etmiştir¹²².

Gazi hazretleri, Bursa’da Şark Tiyatrosunda öğretmenlere yaptığı 27 Ekim 1922 tarihli konuşmasında, ulusal eğitim sorununa gene değinmiş ve ilme, fenne dayanan bir eğitimin tarifini yapmış, okulu “İnsanlığa saygıya, ulus ve memlekete sevgiyi ve istiklâlin şerefini öğreten kutsal” bir yer olarak nitelemiştir. Öğretmenlere modern gelişmelere ayak uydurmalarını, hurafelere inanılmamasını öğütleyen Gazi, orduların kazandığı başarının zemininin öğretmenler tarafından hazırlandığını ve gerçek zaferi öğretmenlerin kazanacağını ve koruyacağını belirterek, öğretmenlerin arkasında olacağını “Ben ve sarsılmaz imanla bütün arkadaşlarım sizi izleyeceğiz ve sizin karşılaşacağınız her engeli kıracağız” demiştir¹²³. Mustafa Kemal, 1921

¹²⁰ İlhan Başgöz-E. Howard, Wilson; Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Ankara, 1968, sh. 235-236. İhsan, Sungu; Atatürk Devri Fikir Hayatı: Tevhid-i Tedrisat İnkılabı, Ankara, 1981, sh. 593.

¹²¹ Nimet Arsan; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c. II, sh. 16.

¹²² Nimet Arsan; aynı kitap, c. IX, sh. 229-231, Vasfi Bingöl; Atatürk’ün Millî Eğitimiyle İlgili Düşünceleri ve Buyrukları, Ankara, 1970, sh. 11-13.

¹²³ Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 42-45, Vasfi Bingöl; aynı kitap, sh. 14-19.

Temmuz'unda ve 1922'nin Ekim'inde ulusal eğitimin şart olduğunu yinelediğine göre, bu düşünce O'nun kafasında eskiden beri vardır ve gerçekleştirilmek için uygun zaman ve şartları beklemektedir. Bu uygun zaman ve şartlar, 3 Mart 1924'de gerçekleşecektir.

Mustafa Kemal, 1 Mart 1923'te, Büyük Millet Meclisinin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada, millî eğitim alanında, o tarihe kadar yapılan yenilikleri de dile getirmişti. 1922 yılında, bütün güçlüklerle ve araç yetersizliklerine, savaş yılları içinde bulunulmasının güçlüklerine karşın, daha önce kapalı olan öğretmen okullarının onüçü yeniden öğretime başlamış, çeşitli illerde 17 erkek ve 1 kız lisesi, 6 erkek ve 2 kız ortaokulu da açılmıştı. Öğretmen eksiklikleri giderilmeye çalışılmış, bütün il ve ilçelerin millî eğitim kitaplıklarına parasız kitaplar yollanmış, ayrıca, şehit çocuklarına onbeşbin kitap gönderilmiş, kitap yazımı için seferber olunmuştu. Aynı nutukta, posta işlerine değinilmiş, Telgraf-i Mekteb-i Ali'nin kurulup, uygun olan her ilde dershanelerin açılacağını belirtmiş ise de, bu mümkün olmamıştır. O zamanın Türkiye'sinin mali şartları ve eleman yokluğu hesaplanırsa, bunun gerçekleşmesi gerçekten çok zordu. Mustafa Kemal, üniversite içinde azımsanamayacak meslek ve düşünce adamlarının bulunduğunu, üniversitenin doğal bağımsızlığının yapısında serbest mesleklere verdiği yönü, gittikçe eksiksiz duruma getireceklerine değinmiş, kitap yazma ve çeviri yapmanın, ulusal egemenliğin dayanağı ve ulusal kültürün en önemli yayılma aracı olduğunu, bu konuda da üniversite profesörlerinin bu çalışmaya katılacak ilkeleri hazırladığını ifade etmişti. Ayrıca, yurt çocuklarının birlikte ve eşit olarak bilgi ve teknik alanda ilerlemelerinin, yüksek öğrenime ve uzmanlığa kadar, eğitim ve öğretimde birliğin şart olduğunu, bu şekilde bütünlüğün sağlanabileceğini açıklamıştır¹²⁴. Mustafa Kemal, daha önce de konu ettiği ve bir sene sonra uygulanacak olan Tevhid-i Tedrisat ile ilgili bilgileri detaylıca bu konuşmasında ortaya koyarak, ilerdeki çalışmalara ışık tutmuştur.

Mustafa Kemal, dinî öğretim yapan medreselerin Türk eğitimine hiçbir katkıda bulunmayacağına iyiden iyiye inanmıştı. O, yeni nesli, yeni okullarda yetiştirmek istiyordu. 31 Ocak 1923'te, İzmir'de halk ile yaptığı konuşmada, her ferdin dinini, diyanetini, imanını mektepte öğrenmesinin gerektiğini belirtip, medreselerin yerine mekteplerin yer alacağını, Arapça eğitimin zorluklarına değindikten sonra, eğitimin nasıl olması gerektiğini şöylece ifade etmiştir:¹²⁴

¹²⁴ Nimet Arsan; aynı kitap, c. 1, sh. 287, Vasfi Bingöl; aynı kitap, sh. 20-25.

“Milletimizin, memleketimizin darülrifanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat, nasıl ki her hususta âli(yüksek)meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lâzım ise, dinimizin hakikat-ı felsefyesini tetkik, tettebbu ve telkin kudreti ilmiye ve fenniyesine tesahüp edecek güzide ve hakikî ulema-yı kiram dahi yetiştirecek müessesatı aliyeye malik olmalıyız”¹²⁵. Mustafa Kemal, mevcut eğitim müesseselerini beğenmemekte, kadın ve erkeklerin eşit tarzda yetiştirilmelerini ve yüksek meslek okullarının açılmasını istemektedir. Bu istediklerinin hepsini de gerçekleştirecek, medeniyet sahasında Türkiye'nin önemli adımlar atmasını sağlayacaktır. Nitekim, onun ortaya attığı fikirler artık toplumda tartışılmaya başlanmıştı.

1923 yılında eğitimin birleştirilmesi konusunda tartışmalar başlamıştı. Bayan ve Erkek Öğretmen Derneği'nin düzenlediği eğitim konferanslarının birinde konuşan Kâzım Karabekir Paşa, eğitimde birlik olmasını, merkezileşmeye gidilmesini açıklamıştı. Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923'de milletvekilleri seçimi dolayısı ile yayınladığı dokuz ilkeden sekizincisinde, ilk öğretim düzeyinde öğretimin birleşmesi gereğini ortaya koymuştu.

Mustafa Kemal, sahte bilim adamlarına, özellikle cahil hocalara çok kızmaktaydı. Türk Ocağında, 20 Mart 1923'de Konya'da, Konya Türk Ocağı üyelerinden Operatör Eyüp Sabri'nin inkılâba karşı koyanların olduğunu, bunlar için ne gibi tedbirler alındığını sorması üzerine, gençlere hitaben sahte ilim adamlarının bilime zarar verdiklerini, cahil hocalara iltifat edilmeyip, memleketteki gerçek bilim adamlarına danışılmasını dile getirmişti:

“—Milletimizin içinde hakikî ulema, ulemamız içinde milletimizin bi-hakkın iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır. Fakat, bunlara mukabil kisve-i ilmiye (ilmiye elbisesi) altında hakikat-i ilimden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş (eğitim görmemiş), tarik-i ilimde (İlim yolunda) layıkı kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız... Artık kimse öyle hoca kıyafetli sahte âlimlerin tezvirine (yalanına) ehemmiyet verecek değildir... Eğer, onlara karşı benim şahımdan birşey anlamak isterseniz, derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım”¹²⁶.

Mustafa Kemal, hocaların safsatalarına kızıyor, medreselerin yerine okul sisteminin açılması gerektiğini böylece her fırsatta ortaya koyuyordu.

¹²⁵ Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 90.

¹²⁶ Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 143-146.

Osmanlı İmparatorluğunda çöküş ve yıkılış dönemlerini açan nedenlerden birisi de, hiç şüphesiz eğitim ve öğretim sisteminin bozuluşu idi. Üstelik, XVII. yüzyıldan itibaren hiç bilgisi olmayan, henüz yeni doğmuş bebeklere bile "beşik uleması" adı ile rütbe verip, devlet sisteminin bozulmasına ve ahlâk çöküntüsüne neden olan gerici usullerin İmparatorluğu ne derece zor duruma soktuğunun bilincine Türk toplumu iyice şahit olmuştu. Her türlü yeniliğin alınmasına karşı çıkan bu sahte ulemanın, gelişigüzel ve yanlış bilgilerle halkı aldatmasına, Mustafa Kemal'in niçin kızıp, karşı çıktığı son derece açıktır. Mustafa Kemal, sanat okullarına büyük önem vermekte idi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sık sık İzmir Sanat Okulunu görmeye gidişi ve her seferinde de izlenimlerini ve direktiflerini günü gününe tesbit etmesi bunun bir delilidir. Seyahatleri iyi incelenirse, gittiği yerlerdeki toplu konuşmalarından birini, öğretmenlere ve onların çalıştıkları okullara ayırdığı göze çarpar.

İlk kez, 13 Şubat 1923'de İzmir Sanat Okulunu ziyarette, okul defterine, İzmir Sanat Okulunun yeniden canlandırılması tarihinden itibaren büyük canlılık, ümit ve güvenin ortaya çıktığını, bu okulun otuzbir senede yüz sanatçı yetiştirdiğini, ancak, her sene yüz öğrenci yetiştirseydi, şimdi üçbini aşkın sanatçı yetişmiş olacağını, artırılması için çok çalışılması gerektiğini açıklamıştır. 16 Ocak 1924'te ise, okul defterine, bu sefer, geçen seneye göre, daha fazla ilerleme olduğunu, Türkiye Cumhuriyetinin bu sanat okullarının gelişmesine büyük gereksinim duyduğunu, 14 Ekim 1925'de ise, her sene okulda büyük ilerleme olduğunu, bu yüzden de memnurluk duyduğunu ifade eder¹²⁷.

Mustafa Kemal, gitmiş olduğu yerlerde, öğretmenlere eski köhnemiş yönetimin yanlış yönlerini uzun uzun anlatıp, öğretmenlere verdiği önemi dile getirmekteydi. 21 Mart 1923'de Konya Sultanisinde, lise öğretmen ve öğrencileri tarafından verilen çayda, 23 martta Afyonkarahisarda Türk Ocağında gençlere, 14 Ekim 1925'de İzmir Erkek Öğretmen Okulunda, 18 Ekim 1925'de Konya Öğretmenler Birliğinde öğretmenlere verdiği önemi tekrar tekrar dile getirmişti¹²⁸.

Mustafa Kemal, küçükken bir süre için Fransız okuluna gitmişti. Ancak, düşüncesine göre, yabancı okullar görev hudutlarını aşmakta, esas

¹²⁷ Hıfzırrahman Raşit Öymen; Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi (Atatürk Konferansları: 1973-1974), Ankara, 1977, sh. 195-196.

¹²⁸ Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 232-234.

rollerinden çıkmakta, fennî olmayan propaganda amaçlarını izlemekte ve bunun için de Türkiye’de Türk olmayan halkın unsurlarına dayanmakta idiler. İşte, bu düşünceyle onlar, Türk halkının zararına hareketlere girişmekteydiler. Bunun için de, Mustafa Kemal, Merzifon’daki Amerikan Okulunu kapattırmıştı. Mustafa Kemal yabancı okulların, başıboş bir eğitime tabi olmasına taraftar değildi. 29 Ekim 1923’de, Fransız Gazeteci Maurice Pernot’un, bazı yabancı okullar için şikâyet olabileceğini, Merzifon’daki okulun kapatılmasına kimsenin bir şey diyemeyeceğini, ama, Türkiye’de Fransız okuluna karşı siyasî, dinî alanda bir suçlama olmadığını belirtmesi üzerine, Mustafa Kemal, Fransız okullarının çoğunun rahip ve hemşirelerle yönetildiğini, dolayısıyla meslekî bir durumu olduğunu, bu yüzden buralarda dinî propagandanın olduğundan endişe edilebileceğini, gene de, kendilerinin Fransız okullarının Türk okullarından farklı imtiyazlara sahip olamayacaklarını, Türk yasa ve düzenine aykırı olmadıkça eğitimlerini sürdürebileceklerini, esasen, bu konuların Ankara delegeleri ile Fransız temsilcileri arasında görüşüldüğünü ve esaslı prensipler üzerinde anlaşılacağına açıklamıştı¹²⁹.

Mustafa Kemal, yabancı okulların, Türk yasa ve düzeninin dışında eğitim yapmasını arzu etmemekte ve onların da sürekli denetlenmesini istemekte idi. Esasen, bu yolda tedbirler de alınmıştır. Ancak, O, birinci plânda eğitimin birleştirilmesi üzerinde duruyordu. O, her yenilik konusunda olduğu gibi, gene, cahil ve gerici kesimin kıskırtmalarına yer vermeyecek zamanın gelmesini bekliyordu. Nitekim, 1923’de, kendisini kızdıran bazı olaylarla da karşılaşmıştı. 18 Eylül 1923’de, Rize’den ayrılırken, bir hoca heyeti kendisine medreselerin açılması teklifini getirince çok kızmış ve “Mektep istemiyorsunuz! Halbuki, millet onu istiyor, artık bu zavallı millet, bu memleket evladı yetişsin! Medreseler açılmayacaktır; Millet mektep lâzımdır” diyerek çağ dışı sistemlere geçilemeyeceğini ifade etmiştir¹³⁰.

Mustafa Kemal, 1924 Martında eğitimde birleşmenin kararının verilmesi zamanının geldiği kararına vardı. 1 Mart 1924’de, Meclisin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken açıkça eğitim ve öğretimin birleştirilmesinin gerektiğini savundu¹³¹. 3 Mart 1924’de, Tevhid-i Tedrisat ya-

¹²⁹ Nimet Arsan; aynı kitap, c. III, sh. 67.

¹³⁰ Nuri Onat; Gazi Mustafa Kemal’in Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 86. Kemal Arburnu; Atatürk’ten Hatıralar, Ankara, 1976, sh. 231, 250.

¹³¹ Nimet Arsan; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. I, sh. 329.

sası tartışıldı. Yasa, madde madde görüşülüp, gerekli değişiklikler yapılarak, kabul edildi. Aynı gün, bütün eğitim ve öğretim kurumlarının Maarif Vekâletine (Millî Eğitim Bakanlığı), şeriye ve evkaf vekâleti ya da özel vakıflarca yönetilen medrese ve okulların da Millî Eğitim Bakanlığına bağlanması, şeriye ve evkaf vekâleti bütçesinde okul ve medreselere ayrılan tutarın Millî Eğitim Bakanlığına devri kabul edildi.

Bu yasanın Mecliste kabulünden sonra, uygulanması için Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey görevlendirildi. Vasıf Bey, 11 Mart 1924'te, medreselerin hepsinin kapatılması için emir verdi. Ancak, kendisine bu kararından dolayı tehditler yağmakta idi. Tevhid-i Efkar gazetesi, 3 Mart Kanununda medreselerin kaldırılmasının yer almadığını ileri sürüyordu. Medreseler gerçekten Millî Eğitim Bakanlığına devrolunmuştu. Millî Eğitim Bakanlığı da, medreselerden okula elverişli olanlarını derhal okul haline getireceğini, olmayanların da satılarak parası ile okul yapılacağını duyurmuş ve bu konuda karar da almıştı. Böylece, artık iyice bozulmuş, çağ dışı kalmış bir kurum daha tarihe karışmış oluyordu. Esasen, halk artık medrese değil, okul istiyordu. Nitekim, Mustafa Kemal'e bu konuda Karadeniz gezisi sırasında başvuruda da bulunmuşlardı. Mustafa Kemal, Samsun-Çarşamba demiryolu hattı döşenirken, 21 Eylül 1924'teki inşa töreninde konuşurken bunu bizzat kendisi de ifade etmişti: "Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler. Yol, mektep.." ¹³². Mustafa Kemal de, halkın isteği doğrultusunda hareket etmiş ve gerek okul, gerek demiryolu yapımına büyük bir hız vermiştir. Cehaletin ortadan kalkması için öğretmenlere direktifler vermiştir. İlk kez, 25 Ağustos 1924'de toplanan Muallimler Birliği üyelerine verdiği çayda yaptığı konuşmada "Öğretmenler yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr öğretmeni ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır" diye bunu belirtmiştir.

Aynı konuşmasında, o, erkek ve kız öğrencilerin eşit olarak eğitim ve öğretimden yararlanmasını da açıklamıştı ¹³³. Mustafa Kemal'in düşüncesi ne göre, hem erkek, hem de kız öğrenciler ekonomik hayata etki edecek şekilde yetişmeli ve yeni Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik bakımdan yükselmesine yardımcı olmalıydılar.

¹³² Nuri Onat; aynı kitap, sh. 99.

¹³³ Atatürk Devri Fikir Hayatı (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman), Ankara, 1981, sh. 1-2 (Kültür Bak. Yay). Vasfi Bingöl; Atatürk'ün Millî Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları, İst. 1984, sh. 27, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 173.

Mustafa Kemal, 22 Eylül 1924 günü, Samsun'da Öğretmenler Birliğini ziyaretinde, öğretmenlerin yaptığı konuşmaları dinledikten sonra, kendisinin eğitim hakkındaki görüşlerini şöyle izah etmişti: "...En önemli, en temel nokta eğitimidir, eğitim sorunudur. Eğitimidir ki, bir ulusu özgür, bağımsız, şanlı yüce toplum halinde yaşatır, ya da bir ulusu, tutsaklık ve yoksulluğa bırakır. Baylar, eğitim sözcüğü yalnız olarak kullanıldığı zaman, herkes kendince düşünülen bir anlama çeker. Ayrıntıya girilirse, eğitimin amaçları, hedefleri çeşitlenir. Örneğin, dinsel eğitim, ulusal eğitim, uluslararası eğitim. Bütün bu eğitimlerin hedef ve amaçları başka, başkadır. Ben, burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetimizin yeni kuşaklara vereceği eğitimin ulusal eğitim olduğunu kesinlikle söyledikten sonra, ötekiler üzerinde durmayacağım... Baylar, ulusal eğitimin ne demek olduğunu bilmekte artık hiçbir karışıklık kalmamıştır, kalmamalıdır. Bir de ulusal eğitim temel aldıktan sonra, onun dilini yöntemini, araçlarını da ulusal yapmak zorunluluğu tartışma götürmez. Ulusal eğitimle geliştirmek ve yüceltmek istenilen dimağları, bir yandan da paslandırıcı, uyuşturucu düşsel bilgilerle doldurmaktan dikkatle çekinmek gerekir..."¹³⁴. Mustafa Kemal, 1924 Martında gerçekleştirilen eğitimin birleştirilmesinden sonra, ulusal eğitim hedeflerini böylece geniş ve açık şekilde belirlemekte, eğitimin, dil, yöntem bakımından da ulusal olmasının gerekli olduğunu ve medresenin dışında bu eğitim ile akılların daha çok gelişeceğini vurgulamakla ilerisi için atılacak adımların ne olması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece, O, 16 Temmuz 1921'de Maarif Kongresinde¹³⁵ ve 1 Mart 1924'de, Mecliste yapmış olduğu konuşmalarında¹³⁶, eğitimin millî olması, hurafelerden uzak kalınması düşüncelerini Samsun'da da yinelemiştir. Medreselerin kalkması ile eğitim alanında düzluğe çıkmıştır. O, Samsun'da yaptığı konuşmada ilimin herşeyin üstünde olduğuna da işaret etmiştir. 6 Ekim 1924'de, Eğitim ile ilgili olarak, Kars Numune Mektebinde söylediği söylevde, medreselerin zararını şöyle dile getirmişti: "Bir zamanlar medreseleri yaşatan, Türk'e büyük felaketler getiren bilgisizlik ve bağınazlık yüzünden iyi düşünülemiyor, pekçok genç dimağlar zehirleniyor, gerçeği gören aydın ve temiz fikirli insanlar ise baş kaldırıyor ve taşkınlık yapıyor... O uğursuz kara günler ve kara güçlerin, bizleri sonsuz mutluluğa ulus ve

¹³⁴ Vasfi Bingöl; aynı kitap, sh. 31-38. Nuri Onat; Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 108-109, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 193-199.

¹³⁵ Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1959, c. II, sh. 16.

¹³⁶ Nimet Arsan; aynı kitap, c. I, sh. 329.

halk hükümetinde Cumhuriyet döneminde artık yerleri yoktur ve olmayacaktır.”¹³⁷

Mustafa Kemal, gerek bu konuşmasında, gerekse diğer konuşmalarında medreselerin halkın gelişmesine, son zamanlarda nasıl engel olduğunu anlatmak ve halkı yeni ve modern okullar etrafında toplamak gereğini ve önemini duyurmuştur. Nitekim, bunu çeşitli konuşmalarında daha sonraki senelerde de yinelemiştir. 7 Temmuz 1927’de İstanbul Dolmabahçe Sarayında Muallimler Heyetine, eski hocaların dini esas tuttuklarını, öğretmenlerin ise, ilmî esas almalarının gerektiğini, böylece öğretmenlik mesleğinin geliştirilmesini, öğretmenlerin her fırsatta halka koşup, halkla beraber olması ve böylece, halkın öğretmeni yalnızca çocuğa alfabe okutan bir kimse olmadığını anlamasını¹³⁸, böylece, halk ile öğretmenin bütünleşmesinin gerektiğini açıklamıştı.

Mustafa Kemal’in anlayışına göre, Milli Eğitim Bakanlığı, toplumun sosyal ve medenî değerlerini yükseltecek ve iktisadî kuvvetini artıracak vatandaşlar yetiştirmeli ve bunun için her türlü fedakârlığı yapmalıdır. O, 23 Ekim 1927’de, Cumhuriyet Halk Fırkasının ikinci kongresinin kapanışı nedeni ile yaptığı konuşmada bunu şu şekilde ifade etmişti: “Maarifin millî, lâik ve tek mektep esasına müsteniden olması umdemizdir. Terbiyede hedefimiz millî cemiyetin medenî ve ictimâî kıymetini yükseltecek ve iktisadî kudreti artıracak vatandaşlar yetiştirmektir”. Bunun için kolaylık olması amacıyla ilkokulun parasız, ama mecburî olması ilkesi de getirilmişti¹³⁹.

Yüksek Öğretim-Meslek Okulları :

Tevhid-i Tedrisat ile yeni eğitime geçildikten sonra medreseler de kapatıldı. Süleymaniye Medresesi yerine İstanbul Darülfünununda (Üniversitesinde) bir İlahiyat Fakültesi kuruldu. İdadiler ise liseye çevrildi. Askerî okullar, 22 Nisan 1925’de, Milli Savunma Bakanlığına bağlandı.

Türk kızları yüzyıllardır, o da çok sınırlı olarak eğitimden nasiplerini zorlukla alabilmişlerdi. Okuyan kız sayısı azdı. Ulusal bağımsızlık savaşı yıllarında yirmi, yirmibeş kişilik bir kız grubu, erkeklerle eşit okumak için mücadele verdiler. Aynı sınıflarda okumak istemediler ve mücadelelerinde

¹³⁷ Nuri Onat; Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın Sonbahar Gezileri, İstanbul, 1984, sh. 133.

¹³⁸ Sadi Borak-Utkan Kocatürk; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1972, sh. 46.

¹³⁹ Babalık, Konya, 25 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927, Sayı. 2527.

de başarılı oldular. Önce, Fen-Edebiyat fakültesinde, 1921-1922'de Hukuk Fakültesinde, 1922-1923'de Tıp Fakültesinde karma eğitim başladı. Sonra iyice yaygınlaştı. Türkiye'deki sanayi okulu sayısı 1925'de onüç, ondört idi. 2 Eylül 1925'de ise, sanayi okulların da yeni düzenlemeler yapılması, gereksiz derslerin kaldırılması ile¹⁴⁰ modern ve çağdaş eğitime geçişde büyük bir adım atıldı.

Darülfünun'un İlahiyat Fakültesi, 7 Mayıs 1924'de açılmıştı. 1923'de Harbiye Nezareti Binası, Darülfünun'a verilmiş, 1924'de Hukuk, Edebiyat ve İlahiyat medreseleri buraya taşınmıştı. Hukuk Medresesini (Fakültesini) bitiren kızların avukatlık yapmalarının bir sakıncası olmadığı ve Cumhuriyetin gerçek dayanağının Darülfünun (Üniversite) olduğu da açıklanmıştı. Böylece, Mustafa Kemal'in istekleri teker teker yerine getiriliyordu. Kadınlar da, artık erkekler gibi çalışabilecekler idi. 1924'de, üniversite hocalarının üniversitenin dışında başka görev almamaları kabul edildi.

Son zamanlarda, Darülfünunun özerkliğinin kaldırılması ve Maarif Vekâletine bağlanması, hatta buranın tümden kapatılıp, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi isteniyor, Meclis'e öneriler veriliyordu. Bakanlık, Darülfünun hocalarının bilimsel eserler vermesini istiyordu. 1925 yılında Hukuk ve Tıp Fakültesi öğrencilerinin arasında çıkan kavga sorunu Mecliste de tartışma konusu olmuştu. Eleştirilerden sonra, Darülfünun Emni İsmail Hakkı Bey Eminlikten istifa etmiş, Maarif Vekili Şükrü Bey, Darülfünunda incelemeler yapmış, kısa zamanda Darülfünun gelişeceğine inanmıştı¹⁴¹. Şükrü Bey'e göre, milletin medenî yeteneğini ve hayat kudretini en yüksek derecede üniversiteler temsil ettiğinden, onları, diğer Avrupa üniversitelerinin seviyesine çıkartmak lâzımdı.

21 Nisan 1924'de yasa ile hükmü şahsiyetini kazanan ve 7 Ağustos 1925'de İstanbul Darülfünunu Nizamnamesi ile de ilmî muhtariyetini elde etmeye başlayan üniversite önemli aşamalar yapmaya başladı. 1926 yılında, üniversitede bazı düzenlemeler yapıldı ve yüksek okullara lise mezunu olmayanların alınmaması, doktor ve mühendis gereksinimi fazla olduğun-

¹⁴⁰ Açıksöz (Kastamonu), 3 Eylül 1925, No. 1450. İkinci Meşrutiyet döneminde de kızların eğitimi ele alınmışsa da, meslek sahibi olmak için eğitim görmedikleri gözlenmiştir. Üniversitede dahi Tıp Bölümüne kız öğrenci alınmamaktaydı. 1922-1923'de Türk kızları askeri okulların dışında bütün öğretim kollarında okumaya hak kazanmıştır. Bak: Afet İnan; Çağdaşlaşmada Kadın Hakları, Ankara, 1985, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı. 2, sh. 332-333.

¹⁴¹ Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 88-89.

dan, yalnızca bir yıl için buralara lise çıkışlı olmayanların sınavla alınmasına karar verilmişti. Böylece, 1863'de ilk kez İstanbul Darülfünunu adı ile açılan, ancak eğitimi sürekli olmayan, 8 Şubat 1870'de, resmen yeniden açılan, ama, gene dar görüşlülerin muhalefeti ile bir yıl sonra kapatılan, 19 Ağustos 1900'de yeniden açılan ve 1908 Meşrutiyeti ile beş şube halinde devam eden, 1921'de bütçesinin düzeni ve tartışması yapıp, iki sene önce "Muhtariyet-i İlmiye"ye sahip olan üniversitenin malî ve hukukî şahsiyetine kavuşması konusundaki kanun tasarısı henüz kabul edilmemiş, 20 Nisan 1922 tarihli Nizamname ile Darülfünun adı İstanbul Darülfünunu olmuş, niyahet 1925'de ilmî bağımsızlığını elde etmişti.

1925'de medreselere fakülte adı verildiği gibi, 1928 Nisanında fakülte-deki bazı derslerin kürsüye çevrilmesi uğraşısı başarılı olmuş ve bunun sonucu Edebiyat Fakültesinde bazı yeni kürsüler kurulmuş, Tıp Fakültesinde ise bazı dersler kürsüye çevrilmiştir. 1932'de, yabancı uzman profesör Malche'in raporu ile Darülfünun kaldırıldı ve yerine modern İstanbul Üniversitesi kuruldu.

14 Ocak 1925'de, Darülfünun Emimi İsmail Hakkı Bey ve Hukuk Fakültesi Başkanı Aynı-zade Hasan Tahsin Bey'ler Üniversitenin bütçe görüşmesi nedeni ile geldikleri Ankara'da, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi muhabirleri ile de görüşmüşlerdi. Darülfünun Emimi İsmail Hakkı Bey, Üniversitedeki gelişmeler hakkında Hâkimiyet-i Milliye gazetesine epey önemli bilgiler de vermişti. Buna göre, istibdad döneminde yüksek okuldan farksız olan Üniversite, Meşrutiyetin ilk devirlerinde de önemli bir ilerleme yapmamıştı. Balkan Harbinden sonra önemli yenilikler ile ilerleme yolunda önemli adımlar atan Darülfünun, 1919 Nizamnamesi ile ilmî muhtariyet elde etmiştir. Ancak, 1924'e kadar Darülfünun bütçesi bir lise bütçesi gibi kaldığından, ilmî teşkilatını genişletmek olanağını bulamamıştır. 1924'de, Darülfünununun gereksinimleri için altıyüzbin lira verilince, bütün fakültelerde ve şubelerde ilerleme izleri görülmeye başlamıştır. Bir sene içinde, tıp, fen fakülteleriyle, eczacı, dişçi okullarına en gerekli aletler sipariş olunmuştur. Kadırgada, senelerdir sefil şartlarda terk edilmiş olan Eczacı ve Dişçi Mektebi için Bayazıd'daki eski Jandarma Dairesi tamir edilip, modern ve kusursuz bir ilmiye binası meydana getirilmiştir. Ayrıca, Avrupanın en büyük üniversitesi olan Sorbonun Kütüphanesinin üçtebirine, yani altıyüzbin cilde ulaşan bir Darülfünun Üniversitesi Kütüphanesi meydana getirilmiştir. Bunların dışında, Hukuk, İlahiyat, Edebiyat fakülteleri kaldırılmış olan Harbiye binalarına nakledilmiştir. Bütün fakülteler ve şubelerinde 1925 için yeni teşkilat ve yeni girişim pro-

İzmir'de hazırlanmıştır. Üniversite inkişâplarının ışığı ve doğrultusunda hareket etmektedir.

Hakimiyet-i Milliye
15 K.sani 1929, No. 1324

Mustafa Kemal'in Latife Hanımla Evliliği :

Mustafa Kemal, 9 Eylül 1922'de, İzmir'in Birlikleri tarafından alınıp Kadifekale'de Türk Bayrağının çekilişinin ertesi günü, yani, 10 Eylül günü, saat 14.00 de Genelkurmaybaşkanı Fevzi ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşalarla İzmir'e gelmiş, halkın coşkunu sevgi gösterileri arasında Hükümet Konağına girmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 10 ve 11 Eylül gecelerini Karşıyaka'da Alâtini Köşkünde, 12 Eylül gecesini kendisi için hazırlanan I. Kordondaki bir evde geçirmiş, 13 Eylül günü gene Alâtini Köşkünde kalmış, sonra Latife Hanımın ailesinin daveti üzerine Göztepe'deki Latife Hanımlarda (Uşakizâde Muammer Beyin Köşkünde) misafir edilmişti. Bu sırada, Latife Hanımın babası, ve kardeşleri Avrupada bulduklarından Latife Hanım büyük annesi ile evde yalnız oturuyordu. Latife Hanım aydın bir kızdı. Davranışları, bilgi, görgü ve tutumu ile Mustafa Kemal'in hoşuna gitmişti. İzmir'den Ankara'ya dönen Mustafa Kemal, her akşam sofrada Latife Hanım'dan uzun uzadıya bahsediyor ve onu övüyordu.

Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım, o sıralarda çok hasta idi ve Latife Hanım'ın övgüsünü duyunca, onu görmek ve oğluna almak arzusuna kapıldı. Doktorlar da hastalığının Ankara'da tedavi edilemeyeceğini, sahil kenarına gitmesini önerince, İzmir'e gitmeye karar verdi. Salih Bozok (Atatürk'ün Başyaveri), Mustafa Kemal'in Latife Hanım ile evlenmesini arzu ediyordu. Kendisi önce İzmir'e gitmiş olup, Latife Hanımlarda kalyordu ve Latife Hanım hakkında Mustafa Kemal'e mektupla ve telgraf ile zaman zaman bilgiler vermişti. İsmet Paşa da, Mustafa Kemal'in, Latife Hanım ile evlenmesini istiyordu.

Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya çağrılan Salih Bey, Zübeyde Hanımı da alarak, gene, İzmir'e dönmüştü. Hasta olan Zübeyde Hanım ve Salih Bey, Latife Hanımlarda kalmakta idi. Latife Hanım, Zübeyde Hanıma çok iyi bakıyordu. Ancak, ilerlemiş yaşı ve hastalığı nedeni ile Zübeyde Hanım, 14 Ocak 1923 günü öldü. Mustafa Kemal, annesinin ölüm haberini Eskişehir'de öğrendi. Derhal, İzmir'e gelerek, Karşıyaka'ya

geçti. Orada Salih Bozok ile görüşdü. Ona “Ben Latife Hanımla evlenmeye karar verdim. Şimdi babası burada ise, kendisini bu kararımdan haberdar edersin ve hiç kimseye birşey söylememesini de ilâve edersin” dedi. Bu arada, Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923’te, Karşıyaka’da annesinin mezarının başında, gerekirse ulusal egemenlik yolunda canını vereceğine dair and içti¹⁴².

Mustafa Kemal, evliliği, yeni bir aile hayatı yaratarak Türk milletine örnek olmak için de istiyordu. 1923’de bunu bizzat kendisi de dile getirmişti: “Ben sadece evlenmek için evlenmek istemiyorum. Vatanımızda yeni bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın böyle urnacı gibi kalır mı?”¹⁴³.

Daha sonra, Mustafa Kemal, Muammer Beylerin evine geldi. 29 Ocak 1923 günü için, orada bulunanların bazılarını Muammer Bey’in evinde verilecek çay ziyafetine çağırdı. Muammer Bey’e de, İzmir Kadısını davet etmesini söyledi. Görünüşte çay ziyafeti olan bu toplantı, aslında nikâh merasiminden başka bir şey değildi. Mustafa Kemal, Asım Gündüz’e “Asım yarın Mareşal’le Kâzım Karabekir Paşayı olarak saat onda bana çaya gelin, bekliyorum dedi. Onlar, otomobille köşke gittiler. Kapıda Latife Hanım tarafından karşılandılar. Uzun süredenberi Nis’te bulunan Muammer Bey, eşi ve çocukları da evdeydi. İzmir’in yeni Valisi Abdülhalik Renda Bey ile Kâzım Paşa(Özalp)da salonda idiler. Bir ara kapı açıldı. Salih Bozok: “—Efendim, Müftü Rahmetullah Efendi geldi! dediler. Mustafa Kemal’de: “—Buyursunlar!” diyerek Müftüyü karşıladı. Daha sonra gülerek “—Eğer genç olsaydım bu töreni başka türlü yapmak isterdim. Lâife Hanımı bir ata bindirir, ben de bir ata binip koşturur, kaçırıp alırdım. Ama, şimdi bunu yapacak kadar genç olmadığımı anlıyorum.”

Sonra Fevzi Paşa’ya dönerek, kendisinin, Abdülhalik Bey’in de Latife Hanımın şahitliğini yapmalarını ve nikâhın kıyılmasını istedi. Müftünün dualarından sonra nikâh kıyıldı¹⁴⁴.

Mustafa Kemal, evlendikten birkaç gün sonra, yanlarında Latife Hanım da olduğu halde ufak bir geziden sonra Ankara’ya döndü.

Mustafa Kemal’in işleri çok fazla idi. O hayatını ulusuna adamıştı. Gezide bulunmadığı sıralarda, Çankaya’da arka arkaya gerçekleştirilmekte

¹⁴² Salih Bozok-S. Cemil Bozok; Hep Atatürk’ün Yanında, İst. 1985, sh. 205-214.

¹⁴³ Utkan Kocatürk; Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1986, sh. 351.

¹⁴⁴ Kemal Arıburnu; Atatürk’ten Anılar, Ankara, 1976, sh. 373-374.

olduğu inkılâplar yüzünden ciddî incelemeler yapmakta, devlet adamları ile uzun görüşmelerini sürdürmekte ve onlarla Türkiye'yi yüceltecek çözüm yollarını bulmak için tartışmalara girmektedir. Yani, bir çeşit yalnız yaşıyor gibiydi.

Latife Hanım ile 31 Ağustos-12 Eylül 1924'te Hamidiye Kruvazörü ile Mudanya'ya, oradan Trabzon'a hareket etmiş, 15 Eylül'de Trabzon'a, 18 Eylül'de Rize'ye, 21 Eylül'de Samsun'a, 24 Eylül'de Amasya'ya, 26 Eylül'de Tokat'a, 27 Eylül'de Sivas'a, 29 Eylül'de Erzincan'a, 30 Eylül'de Erzurum'a gelmişti. Gazi, burada, depremden zarar gören ilçe ve köylerde incelemeler yaptı. Bu gezilerde Latife Hanım, hep Gazinin yanında bulunuyor ve Türk kadınının eşinin yanında her zaman yardımcı olması imajını yer ettirmeye çalışıyordu.

Gazi, 4 Ekim 1924'te Latife Hanım ile beraber Erzurum'dan ayrılmış, Sarıkamışta ziyaret ve incelemeler yapmış, heyetleri kabul etmiş, akşam da Latife Hanım ile birlikte ulusal bağımsızlık savaşı ile ilgili bir piyesi seyretmişlerdi. 8 Ekim 1924'de Erzurum'da iken Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım arasında ufak anlaşmazlıklar belirmişti. Bu anlaşmazlıklar daha sonra ayrılığı doğuracaktır. Mustafa Kemal, 8 Ekim 1924'de Erzurum'da iken, Başyaveri Rüşühi'yi çağırarak Latife Hanım ile Ankara'ya hareket etmesini bildirdi. Fakat, Latife Hanım, yalnızca Salih Bozok ile gidebileceğini bildirince, Atatürk Salih Bey'e, Latife Hanımı Ankara'ya getirme emrini verdi. Mustafa Kemal, Latife Hanım ile henüz nikahlı olduğu için, O'nun geçtiği yerlerde merasimle karşılanmasını uygun görmüştü. Latife Hanım ile, Salih Bozok Kayseri'ye kadar otomobil ile geldiler. Erzincan'da iken Latife Hanım, Mustafa Kemal'e bir mektup gönderdi. Bu mektup çok etkili olmuş olmalı ki, Mustafa Kemal, Salih Bozok'a bir telgraf çekerek "Kayseri'den ileriye geçmeyiniz" direktifini vermiştir.

Mustafa Kemal, 13 Ekim 1924'de Kayseri'ye geldi ve Latife Hanım ile orada buluştu. Ancak, O, Latife Hanımdan ayrılmakta kesin kararlı idi. İsmet Paşa'ya verilmesi kaydı ile, Salih Bozok'a verdiği 9 Ekim 1924 tarihli mektupta, iki senelik deney sonunda Latife Hanım ile beraber yaşamının imkânı olmadığını anladığını, kendisine bu kararın bildirilmesini, kararının da kesin olduğunu açıklamakta idi. Mustafa Kemal, bu mektubu Kayseri'de Salih Bozok'a yırttırmıştı¹⁴⁵.

¹⁴⁵ Salih Bozok-S. Cemil Bozok; Hep Atatürk'ün Yanında, İstanbul, 1985, sh. 220-222.

Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım'ın kişiliğinde ideal hayat arkadaşını bulduğunu düşünmüştü. Latife'nin Avrupa'da gördüğü eğitim, O'nun, Mustafa Kemal ile kendisini eşit durumda olduğu düşüncesine kapılmasına ve Mustafa Kemal'i etkisi altına alarak politikada faal rol oynayabileceğini düşünmesine sebep olmuştu.

Latife Hanım, aslında kendi çapında çalışmalar yapıyor, Türk kadını olarak vatanına hizmet etmek için girişimlerde bulunuyordu. Bunlardan birisi de, Türk Ocakları ile olan çalışmalarıdır. 28 Nisan 1925 Çarşamba günü, Türk Ocakları Kongresi Ankara'da açılmıştı. Latife Hanım, 30 Nisan 1925 günü yaptığı konuşmada büyük ilgi toplamıştır. O'nun Kars Türk Ocağının ilk kadın delegesi olarak yaptığı konuşma çok beğenilmişti. Latife Mustafa Kemal Hanım Efendi, Kars Türk Ocağının delegesi ve Türk Ocağının bir ferdi olarak Kars'daki çalışmaları dile getirmiş ve Kars'ta 15 Eylül 1919'da kurulan Ocağın, o civarda millî ve sosyal hayatta ilk adımın atılması bakımından başarılı olduğu, "Türk milletinin saadet ve selâmeti, Türk milletinin harsî ve medenî inkişafını temin etmekle kaimdi" diyerek Türk Ocakları hakkındaki düşüncelerini ifade etmişti¹⁴⁶.

Ancak, Mustafa Kemal'in yaşantısı çok yoğun çalışmalara ayrılmıştı. Latife Hanım ise O'na ayak uydurmakta güçlük çekiyordu. Mustafa Kemal'in sofrası sanki bir akademi havasını andırırdı. Her çeşit konu, devlet sorunları burada tartışılıp, sonuca bağlanırdı. Mustafa Kemal, herkesin fikrini masada söylemesini isterdi. Kendisine üçüncü bir şahıs hakkında bir şey söylendiğinde, ikisini de sofraya davet eder, yüzleştirirdi. Demokrat düşünceli olup, herkesin konuşma hakkına uyardı. Ancak, kontrolü de elinden çıkarmazdı¹⁴⁷. Mustafa Kemal, ev hayatından çok, kendisini millete adanmış bir devlet adamıydı. Sonunda 5 Ağustos 1925'de Mustafa Kemal ile Latife Hanım ayrıldılar. Ayrılışları, henüz Medeni Kanun olmadığı için eski yasaya göre gerçekleşmiş oldu. Mustafa Kemal, Latife Hanımın, İzmir'e ailesinin yanına dönmesini sağlayacak işlemleri yaptırttı. Gazetelere anlaşarak ayrıldıkları yolunda bir de beyanat verdi. Bir daha da hiç evlenmedi.

Şapka ve Kılık-Kıyafet İnkılâbı :

Türk halkının Osmanlı döneminde giydiği giysiler, eski atalarının giydikleri giysilerden farklıydı. Eski Türkler, aslında fes, şalvar, çarşaf, takke

¹⁴⁶ Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 1 Mayıs 1925 Cuma, No. 1413.

¹⁴⁷ Sadi İrmak; Nutuk'un Türkiye'de Etkileri (Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yıl Semineri), Ankara 1980, sh. 185.

gibi kendi gelenek ve göreneklerine uygun düşmeyen giysileri giymezlerdi. Akşamları evlerde, erkeklerin o tarihlerde entari şeklinde bir elbise giymeleri de hep Araplara özgü olduğu halde, ne yazık ki, bu sonra Türkler tarafından da uygulanır olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda, her cemaat için değişik giysiler mecbur tutulmuştu. Bu giysilerin de renkleri farklıydı. Azınlıkların ve Müslümanların bu değişik giysileri ile ortaya, Asya-Avrupa karışımı değişik bir görünüm ortaya çıkmaktaydı. Bu da hoş bir durum yaratmıyordu.

III. Selim'in ve II. Mahmut'un giysi konusunda aldıkları tedbirler, çıkardıkları hatt-ı hümayûnlar yeterli olmayıp, modern ve çağdaş devlet yapısına uygun değildi. Fes, bir Yunan giyimiydi. II. Mahmut, İslâm vatandaşlarına düzgün bir görünüş vermek için bunun giyilmesini zorunlu kılmış ve o zamanlar için bu bir reform kabul edilmişti. Ancak, ulusal bir giysi olmayan fesin çok masrafa neden olduğu konusu ulusal bağımsızlık savaşı sırasında Mecliste tartışılmış ise de, başarı sağlanamamıştı. Mustafa Kemal bunun muhakkak kaldırılmasını arzu etmekte idi.

Mustafa Kemal, bize özgü olmayan, sıcak Asya ve Afrika ülkelerinin halkının kullandığı giysilerin ortaya çıkardığı gözü bozan karışıklığı önlemek, gelenek ve göreneklere de ters düşen bu giysi karışıklığına bir çare bulmak eğiliminde idi. O, modern bir görünüş veren batı giyimine sempati duyuyordu. 1925'de, O'nun uygulamaya başladığı şapka ve giysi inkılâbı aslında, kadın bütün milletin hem iç, hem de dış görünüşüne, çağdaş damgasını vuran bir davranış ve doğululuktan çıkışın bir simgesi olarak görülmelidir.

Mustafa Kemal, giysi inkılâbı konusunda kararını çok önceleri vermiş, 1923'ün hemen başlarında ise bunu halka duyurmaya başlamıştı. O, 31 Ocak 1923'te, İzmir'de halka hitaben yaptığı konuşmada kadınların tesettürünün (örtünmesinin) zararlarını şöylece dile getirmişti: “..Kasaba ve şehirlerde ecanibin (yabancıların) nazar-ı dikkati en çok tesettür üzerinde tesebbüt ediyor (Toplanıyor). Buna bakanlar kadınlarımızın hiçbir şey görmediklerini zannediyor. Memâfih icab-ı din (din gereği) olan tesettür, kısaca ifade etmek lâzım gelirse, denebilir ki kadınların külfetini mucip ve muhalifi adâp almayacak şekl-i basitte olmalıdır. Şekl-i tesettür kadını hayattından, mevcudiyetinden tecrit edecek (uzaklaştıracak) bir şekilde olmamalıdır”¹⁴⁸. Bundan üç hafta sonra ise, 21 Mart 1923 te Konya Hilal-ı Ah-

¹⁴⁸ Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 87.

mer Kadımlar Şubesinin düzenlediği çayda gene giysi sorununu ortaya atmış, giysilerimizin biz olmaktan çıktığını, artık çağdaş giysilerin alınmasının gerektiğini savunmuştur: “Şehirlerdeki kadınlarımızın tarz-ı telebbüs ve tesettüründe (giyinme ve örtünme şekillerinde) iki şekil tecelli ediyor (ortaya çıkıyor). Ya ifrat, ya tefrit (Ya aşırılık, ya da azlık) görüyor. Yani ya ne olduğu, çok kapalı, çok karanlık bir şekl-i harici (dış şekli) gösteren bir kıyafet veya hud Avrupa'nın en serbest balolarında bile kıyafet-i hariciye olarak arz edilemeyecek kadar açık bir telebbüs. Bunun her ikisi de şeriatın tavsiyesi, dinin emri haricindedir. Bizim dinimiz kadını o tefritten de, bu ifrattan da tenzih eder (uzak tutar)”. Mustafa Kemal, giysi konusunda Avrupa kadınlarını taklit eden kadınlara çatarak, her milletin kendine göre özellikleri, milletin ruhuna, hayatına, gereğine göre giysi seçilmesini önerir. O, kadınların çocuk yetiştirme görevini de üstlendiğini, bu yüzden daha bilgili ve aydınlatıcı olmaya mecbur olduklarını da öne sürerek, kadına önem verilmesini, Medenî Kanundan çok önce ifade etmiştir¹⁴⁹.

19 Ağustos 1925 günü, Kastamonu'dan Ankara'ya gelen bir heyet, Halk Fırkasında Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Heyetten Hüsnü Bey, Mustafa Kemal'e, Kastamonu halkının, Cumhuriyet inkılabını meydana getirdiğinden dolayı sonsuz “Minnet ve şükranlarıyla samimi hürmet ve teatilerini” ilettiğini belirtip, Gazi'yi Kastamonu'ya davet eder. Mustafa Kemal'de, bundan sonra ilk seyahatini Kastamonu'ya yapacağını “Herhalde Kastamonu'ya pek yakında geleceğim” şeklinde ifade eder. Gazinin bu gezisi 23 Ağustos günü gerçekleşecektir¹⁵⁰.

Kastamonu'ya gelen heyet, Kastamonu Halkına, Gazi'nin 23 Ağustos günü Kastamonu'ya geleceğini müjdeledi. Gazinin gelmesi haberi üzerine, şehirde, O'nun geçeceği yollarda Belediye, Türk Ocağı, Halk Fırkası, vilâyet ve askeriye tarafından onikiyi aşkın tak yapılmıştı. Başta Kastamonu Valisi Fatin Bey olmak üzere, Türk Ocağı, Halk Fırkası, Muallimler Birliği ve diğer heyetler, Gazi'yi cumartesi günü saat beşte değirmenlerde karşılayacaklardı. Gazi, Kastamonu'da terzi Mehmet Emin Ağa'nın Konağında kalacaktı¹⁵¹.

Ertesi gün Açığsöz gazetesinde, Gazi'nin kalpaklı bir resmi ile misafiri kalacağı Kastamonu'nun bir resmi de yayınlanmıştı¹⁵².

¹⁴⁹ Nimet Arsan; aynı kitap c. II, sh. 151-152.

¹⁵⁰ Açığsöz (Kastamonu), 20 Ağustos 1925, Sayı, 1439.

¹⁵¹ Açığsöz (Kastamonu), 22 Ağustos 1925, Sayı, 1440.

¹⁵² Açığsöz, 23 Ağustos 1925, No. 1441.

Gazi, 23 Ağustos 1925'de, giysi inkılabını gerçekleştirmek amacı ile, Ankara'dan Kastamonu ve İnebolu'ya sessiz ve merasimsiz olarak yola çıkar. Yanında Fuat (Bulca), Nuri (Conker) ve iki yaveri ile başkatibi de vardır. Öğle vakti Çankırı'ya varan Gazi'yi, Çankırı'nın Halk Fırkası İl Başkanı Müftü Ata Efendi, Belediye Reisi Cemâl ve Çankırı milletvekilleri karşılarlar. Paşanın üzerinde yerli ketenden gri bir elbise, elinde de panama şapka mevcuttur. O, bu şapkayı ilk kez halka takdim eder. O'nu başı açık görenler, feslerini, kalpaklarını çıkarırlar. Mustafa Kemal, onlara şapkalarının nerede olduğunu sorar, karşılayıcılar, O'nun şapka ile geleceğini bilemediklerinden tedbir alamadıklarını açıklamak zorunda kalırlar.

Öğle yemeği Kız Okulu'nda yenilir. Konuşmaların esası hep medeniyet, ilerleme ve şapka konusudur. Gazi, Çankırı milletvekillerini de yanına alır ve Ilgaz kasabasına gelinir. Ilgaz dağlarında mola verilir ve çobanların sunduğu yufka, kaymaktan ibaret olan yemek yenilir. Bu arada, Gazi'yi kazalarına davet için İnebolu, Daday, Aras, Tosya, Safranbolu, Cide, Taşköprü kazalarından yedi heyet Mustafa Kemal ile konuşur.

23 Ağustos 1925 günü, şehrin girişinde, Kastamonu'dan gelmiş otomobil Gazi'yi karşılar. Gazi'nin başı gene açık, panama şapkası elindedir. Halkı böyle selâmlar. Kastamonu'ya iki kilometre kala, yolun iki tarafının şehirden ve kazalardan gelen halk Gazi ile buluşur ve "Yaşasın Gazimiz, yaşasın Kurtarıcımız" diye bağırıp, alkışlamaya başlarlar.

Mustafa Kemal ve yanındakiler, bir Kastamonu konağına konuk edirlirler. Yemekten sonra balkondan halk oyunlarını seyreden, Gazi başı açık olduğu halde halkı selâmlar¹⁵³.

24 Ağustos günü, üzerinde çok seyrek giydiği mareşal üniforması olduğu halde, Kastamonu kışlasını ziyaret eder. Kışlanın bir duvarında "Bir Türk on düşmana bedeldir" yazısı vardır. Mustafa Kemal, çağırdığı subaya "—Böyle mi?" diye sorup, öyle olduğu yolundaki cevabı alınca, şöyle yanıt verir :

"— Hayır, bence öyle değildir. Bir Türk Dünya'ya bedeldir"¹⁵⁴.

Bu söz, bu zamana kadar Türklük hakkında aşağılamalara kadar varan bir düşünüş ve inanışın, Türk'ün Çanakkale, Sakarya, Dumlupınar'da kahramanca mücadelesinin ve kuvvetinin yanıtıdır. Bilindiği üzere, Os-

¹⁵³ Açıksöz, 24 Ağustos 1925, No. 1447.

¹⁵⁴ Açıksöz, 23 Ağustos 1925, No. 1443.

manlı İmparatorluğu'nu kuranlar Türklerdir. Ancak, Türkler daha sonra, imparatorluk seviyesine yükselen ve üç kıtada hüküm süren, çeşitli ırk, din, dillere mensup toplulukları içinde barındıran bu kozmopolit toplumda kuruluştaki benliklerini, kuvvetlerini kaybetmişlerdi. Ticarî olanakları, kapitülasyonlar nedeni ile Avrupalılara ve azınlıklara kaptırdıktan sonra, uzun süren savaşlarda Türk halkını yorarak, Türk'ün ticaretle uğraşamaz hale gelmesine neden olmuşlardır. Osmanlı ticaretinin büyük bir bölümü, askerlik yapmayan azınlıkların eline geçmiştir. Osmanlı ticarî ve ekonomik kaynakları, batı emperyalizminin sömürü düzeninde, onların isteğine göre işler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, İslâm Devleti olması nedeniyle de, başlangıçta öz Türkçe olan dili, sonradan bozulmuş, Arapça ve Farsça, Türkçe'den oluşan ve Osmanlıca denilen bir dil saray ve devlet kademelelerinde geçerli olmuştu. Giysiler ise, daha çok Arap kökenlidir. Görüldüğü üzere, imparatorluk büyüdükçe, millî kökenden uzaklaşmış, ancak, yönetici zümrenin çoğunluğu Türk, ama, savaşan ve ömürlerini savaş alanlarında tüketen de Anadolu halkı olmuştur. Türklere bürokratik işler kalmış, taşradaki halk ise savaş alanlarında tükenir olmuştur. XIX. yüzyılda, artık, eski benliğinden git gide kopan Türklük, âdeti, bir alay konusu haline gelmiştir. Türklük ile alay edilir olmuştur. Birisine kızıldığı zaman "Kaba Türk" denilmiştir.

Ancak, İmparatorluk dağılmaya başlayınca, özellikle, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlılık kavramından yavaş yavaş sıyrılmaya başlanmış ve Türklük şuuru etrafında toplanılmıştır. Özellikle, Anadolu'da yapılan yayınlarda öz Türkçe kullanılmaya başlanmış, Anadolu'yu "Mübarek Anadolu, Koca Türk İli, Aziz Vatan" diye övenlerin sayısı artmaya başlamıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında ise, Anadolu halkının gücü ve varlığı bütün dünyaya kabul ettirilmiştir. İşte, Gazi'nin Türk'ün üstünlüğünü belirten bu sözleri, Türk halkının varlığını, üstünlüğünü, millî devlet olmanın da bilinciyle kuvvetlendirmek amacı ile söylenmiştir. Bu ulusal varlığı kuvvetlendirici sözler, Gazi tarafından bundan sonra da sık sık söylenecektir.

Gazi, 24 ağustosta yeni yapılan memleket kütüphanesini de gezmiş, burada çok az kitap olduğunu görünce, beşyüz lira bağışta bulunmuş, sarnık meselesi görüşülürken de "—Sarığı selahiyatdar olmayana sardırmamalı..Sonra vazifelerini yaparken sarmalı.." demiştir¹⁵⁵.

¹⁵⁵ Açıksoz, 23 Ağustos 1925, No. 1443.

Kastamonu belediye binasında kaza ve nahiyelerden gelen heyetleri ve kuruluşları mareşal üniforması ile kabul eden Gazi, onların dertlerini dinlemiştir. Herkes de, devlete ve devletin en büyük yöneticisine karşı büyük bir saygı, sevgi ve umut hisleri vardır. Gazi, burada bir konuşma yaparak medeniyetin üzerinde durmuştur: “Biz medenî olmalıyız. Fikrimiz ve zihniyetimiz, tepeden turnağa değişmelidir” diyerek İslam ve Türk dünyasında medeniyetin emrettiği yüksekliğe ulaşılmadığından ızdırap içinde bulunduğunu da açıklamıştır. Bu arada fesli olan birisinin fesinide çıkarttırmıştır. Gazi, belediyeden sonra hükümet binasına gelmiştir. Bu arada yolda herkes fesini çıkarmıştı. Kastamonu Müftüsü de sarığını çıkardı. Mustafa Kemal, Müftü’ye, İslâmda kıyafetin şeklini sorduğunda, İslâmda kıyafetin şeklinin olmadığı, kıyafetin çıkara ve gereksinmeye göre değişebileceği cevabını almıştır¹⁵⁶.

24 ağustos günü, Mustafa Kemal-halka hitaben yaptığı konuşmada (belediye dairesi önünde) bir terziye şalvarlı elbiseler mi, yoksa uluslararası kıyafetler mi ucuz sorusunu sormuş ve uluslararası elbiselerin daha ucuz olduğu cevabını alınca, bu elbiselerin ucuz, basit olduğunu belirtmiştir. Bir esnafa da fesini göstermiş ve “İşte içinde takke, üzerinde abani sarık fes. Bunların hepsinin ayrı ayrı parası ecnebilere gidiyor...” diyerek düşencesini ifade etmiştir¹⁵⁷.

Gazi, 25 ağustos günü, öğleye doğru, Kastamonu’dan İnebolu’ya hareket etti. İnebolulu gençler, Gazi’yi gemici oyunları oynayarak karşıladılar. Ertesi gün, 26 ağustosta, mareşal üniforması ile yürüyerek belediye binasına gelir ve orada heyetleri kabul eder, memurlarla konuşur.

26 ağustosta, İnebolu’da kaldığı evin önünde yaptığı konuşmada, şimdiye kadar yaptığı atılımları millet ve memleket çıkarı için yaptığına, halk ile ilişki kurarak onların isteği üzerine bunları gerçekleştirdiğini belirterek “Şimdiye kadar yaptığımız işlerde aldığımız kararlarda aldığımız ve millet aleyhine çıkan hiçbir şeyimiz yoktur” deyince, salon kendisini tasvip eden “Asla aldanmadınız, asla! Asla” haykırışları ile çınlamıştır¹⁵⁸.

Mustafa Kemal, 28 ağustos günü sivil elbisesi ve elinde panama şapkası ile İnebolu Türk Ocağına yürüyerek gitti. Burada yaptığı konuşmada,

¹⁵⁶ Mustafa Selim İnce; Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatları, Ankara, 1925, sh. 27-39.

¹⁵⁷ Nimet Arsan; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 207.

¹⁵⁸ Sadi Borak-Utkan Kocatürk; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. V, sh. 36.

memleketin başında bir dakika olsun sultanın, halifenin bırakılmasının eğitimin mektep ve medrese diye ikiye ayrılarak bölünmesine neden olacağını, bunun doğru olup, olmadığı sorusuna asla diye bağırarak kendisine cevap verilmesi ile memnun olur¹⁵⁹. Bütün bunlar gösteriyor ki, Gazi'nin yaptığı inkılâplarda ve bunların yürütülmesinde halk ile Gazi bütünleşmiştir. Türk milleti, Türkiye'nin çağdaşlaşması, medeniyet dünyasında yerini kazanmasında O'nun yaptıklarını tasvip etmektedir.

Gazi, daha sonra, medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkının bunu aile hayatı, yaşayış tarzı ile göstermesinin gerektiğini belirterek "Bizim kıyafetimiz millî midir?" diye sorar. "Hayır" seslerini duyduktan sonra "Bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilelmidir?" diye sorar, gene "Hayır, hayır" diye haykırışları duyunca:

"— Size iştirak ediyorum. Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval, üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millîdir ve ne de beynelmileldir" der. Sonra, Türk ulusuna gereken kıyafeti açıklar:

— Ayakta iskarpin veya fotin, bacadta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi (tamamlayıcısı) olmak üzere başta siperi şemşli serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Buna caiz değildir diyenler vardır. Bunlar cahillerdir. Onlara sorarım. Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek niçin caiz olmaz"¹⁶⁰.

Gazi hazretleri, artık düşündüklerini söylemiştir. O, şapka ve kıyafet inkılâbını, Kastamonu ve İnebolu'da başlatmıştır. Üç gün İnebolu'da kaldıktan sonra 28 Ağustos 1925 günü Kastamonu'ya hareket eder. 29 ağustos'da Kastamonu Kışlasındaki yemekte "Milleti sevk idare edenlerin dayanığının ordu olduğunu söyler. Türk halkının teşkil ettiği ordu olmasaydı, Ulusal Bağımsızlık Savaşı kazanılamaz ve savaş sonrasında sınırlarımızın korunması, inkılâpların pekiştirilmesi mümkün olamazdı. Ancak, Türk inkılâplarının asıl sahibi Türk halkıdır. Ordu hakkındaki düşüncelerinden sonra, Gazi Türk milleti için "Türk milletinin son senelerde gösterdiği harikaların, yaptığı siyâsî ve içtimaî inkılâpların hakikî sahibi kendisidir" der. Gerçekten de Türk milleti, ordusuyla, basınıyla, köylüsüyle, şehirlisiyle bir

¹⁵⁹ Nîmet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 210-212.

¹⁶⁰ Açıksöz (Kastamonu), 30 Ağustos 1925, No. 1447, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 210-212, Bernard Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1970, sh. 268.

bütün olarak çalışmıştır ve çalışacaktır. Bütün bu hareketler omuz omuza çalışmanın sonucu gerçekleşmiştir.

Gazi, 30 Ağustos 1925'de, Türk Ocağını ziyaretten sonra, Halk Fırkası Merkezine gelir ve burada irticaya çatarak, halkı bu konularda aydınlatıp, gerçek yolun ilim yolu olduğunu açıklar. Mustafa Kemal, Halk Fırkası binasında partililerle yaptığı bu konuşmasında, yetkili olmayan kişiler, dinî yetkilere sahip kişilerin aynı giysiyi giymelerinin mahzurlarını belirttikten sonra, millî giysinin nasıl olması gerektiğini uzun uzadıya izah etmiştir:

“İnebolu'da ve diğer yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi müta-lâa edileceğinden burada da bahsetmek isterim. Her milletin olduğu gibi bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat gayri kabili inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Meselâ karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum (eliyle işaret ederek). Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medenî bir insan bu alelâcaip kıyafete girip dünyaya kendine güldürür mü? (evet güldürür sadaları)”, Gazi daha sonra devlet memurlarının bütün milletin giysilerini düzeltereceğini, denenmiş medenî giysilerin giyileceğini açıkladıktan sonra, kadınların giysilerinin gülünçlüğüne de şöylece ifade etmişti:

“Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peşte-mal veya buna mümasil (benzer) bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlûlü (anlam ve işareti) nedir? Efendiler, medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hâl milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi (düzeltilmesi) lâzımdır”. Gazi daha sonra, memleketteki cemiyetlerin milleti bu konuda aydınlatması ve ciddî suretle ilgilenmelerini önerdi. Daha sonra milletle temastan ve kendisine gösterilen ilgiden büyük bir memnuniyet duyduğunu ifade etti¹⁶¹. Mustafa Kemal, böylece, millî giysinin nasıl olması gerektiğini, şimdi giyilen giysinin millî olmadığını halka anlattığı gibi, görevlilerin de bu konuda halkı aydınlatmasını istemekle, giysi konusunda önemli bir adım atmış oluyordu. Halkın da konuşmalarında Ga-

¹⁶¹ Açıksöz, 1 Eylül 1925, No. 1448, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 216-217.

zi'yi onaylaması, halk ile Gazi'nin aynı fikir doğrultusunda olduğu ve bu inkılâbın benimsendiğini göstermektedir.

Gazi hazretleri, 31 ağustos günü, Kastamonu'dan Ankara'ya doğru hareket etti. Kastamonu'dan hareket ederken de, Kastamonu halkına "Bu samimiyet kitlesi karşısında ifade-yi meram edebilmek çok güçtür. Biliyorsunuz samimiyetin lisanı yoktur. Samimiyet kabil-i ifade değildir" dedikten sonra, burada gördüğü samimiyet ve gösteriyi hiç unutmayacağını belirterek "Mecburiyet-i katiye olmasaydı, şimdi buraya dönerdim" dedi. Kastamonu halkına Gazi öyle bir sevgi bağıyla bağlanmıştır ki, uzakta olsa dahi kalben onlarla birlikte olacağını "Teminat veririm ki, burada bulunmadığım ve birkaç yüz kilometre mesafede bulunduğum halde bile yine sizin içinizde imiş gibi mütehassıs olacağım" diye ifade etmişti¹⁶².

Gazi, Çankırı'ya geldiğinde halk kendisini büyük bir heyecanla, ikinci kez karşılar. O, Hükümet Konağında heyetleri kabul eder. Çankırı'da akşam yemeğinde konu gene medeniyet ve inkılâplar üzerine toplanmıştır.

1 Eylül 1925 günü, Gazi, Ankara'ya döndüğünde, devlet büyükleri tarafından ellerinde şapka olduğu halde karşılanır ve O karşılayanları şapkası ile selâmlar. Birlikte fotoğraf çektirilir. Böylece ilk şapkalı fotoğraflar ortaya çıkmış olur¹⁶³. Herhangi bir yasa çıkarılmadığı halde, herkesin şapka giymeye başlaması milletin bu inkılâbı ne kadar çok benimsediğini göstermekteydi.

Mustafa Kemal, giysi inkılâbında bir zorlamanın gerekmediğine, milletin bunu kendiliğinden kabul edeceğine inanmakta idi. Nitekim, bu düşüncesini, 31 ağustosta İskilip'ten gelen heyete de şöyle açıklamıştı:

"Kılığın uygar bir şekle sokulması için kanun gerekli değildir. Millet karar verir, yapar... Biz de uygar kılığın bütün ayrıntılarını kabullendik. Memurlar ve mebuslar, bunu gereği gibi uygulayarak halka rehberlik etmelidirler"¹⁶⁴.

¹⁶² Açıklama, 1 Eylül 1925, No. 1448, Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 2 Eylül 1925, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 218.

¹⁶³ Mustafa Selim imece; Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahetleri, Ankara, 1965 (Türkiye İş Bankası Yayını), sh. 69, Paul Gentizon; Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, sh. 97-98.

¹⁶⁴ Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 145.

Şapka ve kıyafet konusunda önceleri hiçbir kanun hazırlanmamıştır. Ancak, 2 Eylül 1925 günü, memurların şapka giymesi ve dinî görevlilerin giysileri ile ilgili bir hükümet kararı çıkarılmıştır. Bu tarihte, din ile ilgili giysilerin ancak din işleriyle uğraşanlar tarafından giyilmesi ile ilgili karar Bakanlar Kurulu tarafından imza edilmiş ve bütün devlet memurları için de şapka giymeleri kararı alınmıştır. Bu kararın 5. maddesinde, bina dışında ilmiye mensuplarının dinî elbise ile dolaşamayacakları, 6. maddeye göre de, ilmiye sınıfının dışında olanların dinî elbise giymeyecekleri açıklanmaktaydı. Devlet memurları ile ilgili maddelerin ikincisinde “Binalar dahilinde (içinde) başı açık bulunmak kaidedir. Selâm teatisi baş işareti ile olur. 3. madde binalar dışında selâm teatisi şapka ile olur” denilmekteydi. Kararnemenin altında, başta Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmak üzere Başbakan İsmet İnönü, Milli Savunma Bakanı Vekili Receb, Adliye Vekili Mahmud Esad ve diğer bakanların imzaları bulunmakta idi¹⁶⁵. Böylece, memurların bina içinde başı örtülü bulunmaması kesin olarak karara bağlanmıştır. Ancak, bu henüz kararname durumunda olup, yasa haline getirilmesi ve kabulü 25 Kasım 1925’de gerçekleşecektir. Konya Milletvekili Refik Koraltan ve arkadaşları kasım ayında, şapkanın millî serpuş olması için meclise bir yasa tasarısı verdiler. Çünkü, halk şapka ve giysi inkılâbını benimsemişti.

21 eylülde İzmit’e, 22 eylülde Bursa’ya geçen Mustafa Kemal, Bursa-lıların kendisini hiçbir yasa hükmü olmadığı halde şapka ile karşılamalarından memnun olmuş ve şapkanın benimsenmesi için halka telkinde bulunmuştur. 23 Eylül 1925’de Bursa Türk Ocağı’nda yaptığı konuşmada şapkanın önemi ve güzelliğini şöylece vurgulamıştır:

“Güzel bir serpuş olan şapkadan pek az bir müddette dervişler, mürit ve hoca da memnun kalacaklardır....Bugün şapkayı giydik. Bundan birçok ecnebiler memnun olmuşlardır. Çünkü, onlar başlarındaki şapka ile bizden fazla birçok imtiyaza (ayrıcalıka) malik olmuşlardır... Hanımlar da erkekler gibi şapka giymelidirler. Başka türlü hareket etmemize imkân yoktur. İşte size bir misal: Bu başla medenî bir hanım Avrupa’ya gidip insan içine çıkamaz..”¹⁶⁶.

Gazi, 8.10.1925’de Balıkesir’de halka hitap ederken de, milleti eski giysilerde bırakanların, onları alay edilir duruma soktuklarını, kendi gaflet-

¹⁶⁵ Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 4 Eylül 1925.

¹⁶⁶ Sadi Borak-Utkan, Kocatürk; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. V, sh. 37.

lerinden safsatalarla uğraştıklarını ifade etmek suretiyle halkını aydınlatmıştır:

“Arkadaşlar, Türk milletini şimdiye kadar taşıdığı püsküllü yadigârın medlûlü (işareti) gibi telakki edenler elbette çok aldanmışlardır. Gerçi milleti kirlilik ve cehaletin nişanesi gibi telakki edebilecek şekil ve kıyafette bırakarak, cehaletin istihzâ ve istiskâline (alay ve soğuk muameleye) uğramakta mana yoktu. Bu gaflette bulunanlar ve bütün milleti kendi gaffletlerine tâbi’ kılmak için hatıra gelen ve gelmeyen bimana (manasız) safsatalara istinat edenlerin hataları büyüktür...”¹⁶⁷.

10 Ekim 1925’de Akhisar Türk Ocağı’nda ise, şapka giyip, giymemenin tartışmasının yapılamayacağını, şapkanın da, medeniyetin diğer eserlerinin de alınacağını ifade etmiştir:

“İnkılâbın temellerini her gün derinleştirmek, takviye etmek lâzımdır... Bütün safsataları bertaraf etmek lâzımdır. Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü asâr-ı medeniyesini de alacağız. Efendiler, medenî olmayan insanlar medenî olanların ayakları altında kalmaya maruzdurlar...”¹⁶⁸.

Marmara gezisi sırasında, Gazi şapka inkılâbının halk tarafından benimsendiğini görmekten dolayı büyük bir memnurluk duymuştur. 29 Eylülde Bursa’da şapka inkılâbı lehinde büyük bir miting yapıldığı gün kendisi Çekirge semtinde istirahatta bulunuyordu¹⁶⁹. Artık her yerde şapka giilmeye başlanmıştı. Gazete haberlerine göre, Maraş’taki bütün memur ve görevliler şapka giymişlerdi¹⁷⁰. Konya’da ise medenî giysiler giilmeye başlanmıştır. Gazi hazretleri bundan duyduğu memnurluğu Babalık gazetesine bir demeç vererek 22 ekim’de şöyle dile getirmişti: “Çalışkan ve uyanık Konyalıların, bilhassa medenî kisvenin iksasında (medenî elbisenin giyiminde) gösterdikleri tehalük (heves) ve hassasiyet ayrıca şayan-ı kayıttır”¹⁷¹.

Mustafa Kemal Paşa, bu gezileri sırasında, halkın şapka ve giysi inkılâbını benimsediğini görmüş ve bu konuda yasa çıkması için gerekli hazırlıkların başlaması direktifini vermişti. Nihayet, Konya Milletvekili Refik ve

¹⁶⁷ Nimet Arsan; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 222.

¹⁶⁸ Nimet Arsan; aynı kitap, c. II, sh. 223.

¹⁶⁹ Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 29 Eylül 1925, Sayı. 1539.

¹⁷⁰ Hakimiyet-i Milliye, 1 Ekim 1925, Sayı. 1541.

¹⁷¹ Nimet Arsan; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. III, sh. 79.

birkaç arkadaşının teklif gerekçesi şapka noktasında toplanmaktaydı ve "Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir" denilmekte ve çağdaş uygar ulusların tümünün şapka giydiğine işaretten sonra, şapkanın giyilmesi ile herkese örnek olunacağı açıklanmaktaydı. Yasa teklifinden önce, esasen İstanbul'da şapka giyimi çok yaygınlaşmıştı. 6 Ekim 1925'te, İstanbul'un kurtuluşunun üçüncü yıldönümü kutlanırken, hamallar ve kayıkçılar derneklerinin de katıldığı büyük kortejde, fes ve kalpağın atıldığı, şapkanın giyildiği gözleniyordu. Beyoğlu'ndaki şapkacı dükkânlarının önünde şapka alabilmek için büyük kuyruklar oluşmaktaydı. Çoşkunluk Trakya ve Batı Anadolu yörelerine de yayılmıştı. Bütün köy muhtarları toptan şapka alır olmuşlardı. İzmir'de haftalarca bu konuda canlı alışveriş olmuştu. Seçkin Türk aydınları bu inkılâbı çabucak benimsemişlerdi. Doktorlar, avukatlar, gazeteciler ve Avrupa'da eğitim görmüş olanlar ile diğer aydınlar şapka giymeye başlamışlardı¹⁷².

Görüldüğü üzere, şapka giyme zorunluluğu olmadığı halde, halk böyle bir yasa ve zorlama olmadan şapkayı sevmiş ve giymeye başlamıştı. Yasa tasarısını inceleyen İçişleri Komisyonu da "Esasen ulusumuz bu gereği anlayıp genellikle şapkayı giymekte olduğundan" gerekçesini belirtip, tasarayı Meclis'e sevk etti.

Ancak, 25 kasımda yasa tasarısı görüşülürken, Bursa Milletvekili Nurettin Paşa bir önerge vererek, giysi konusunda Bakanlar Kurulu'nun yetkisi bulunmadığını, Kurulun kararnamesi ile yetkilerini aştığını, "Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikate alınmasına sebep kalmaz" demiştir. Ayrıca, Nurettin Paşa, milletvekillerinin memur olmadıklarını, halktan biri olduklarını bu yüzden şapka giyme zorunluluklarının olmayacağını, bu yasa teklifinin anayasanın 68 inci maddesindeki "Her Türk özgür doğar, özgür yaşar" maddesine ve diğer maddelere aykırı olduğunu savunmuştur. Refik Bey uygar ve çağdaş hayatın gereklerine uymanın şart olduğunu, bu önergenin yerinde olmadığını belirtmiştir. Adalet Bakanı Mahmut Esat, Türk memurlarının şapka giymesi için kararname çıkarmak hususunun Bakanlar Kurulu'nun yetkisi içinde olduğunu, Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmed, şapkanın kabulü ile anayasanın pekiştirileceğini, Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, Nurettin Paşa'yı hedef tutarak "Amacı Bursalıları savunmak ise, Bursalılar da şapka giymişlerdir," demiştir. Bu konuda diğer konuşmacılar da Nurettin Pa-

¹⁷² Paul Gentizon; Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1983, sh. 100-106.

şa'ya çatmışlardır. Necati Bey-İzmir): "...Türk milleti, kendi kalbinden doğan bir istekle başına şapkayı giymiştir. Bunu eleştirmek, millî vicdanı incelememektir," demiş Milletvekili Hakkı Tarık Bey, Nurettin Paşa'nın şapkanın aleyhinde söyleyecek söz bulamadığını ifade etmiş, daha sonra verilen yeterlilik önergesinden sonra, yasa oylanmış ve devlet memurları ile görevlilerinin şapka giymesi 25 Kasım 1925'de kabul olunmuştur.

Sıra dinsel giysilere gelmişti. Dinsel kılığın yalnızca din adamları tarafından giyilmesi için, henüz yasa çıkmadan önce, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Başkanı, Balıkesir Müftüsü, Tokat Belediye Başkanı, Trabzon Cumhuriyet Halk Partisi Mutemedi, Beyşehir Doğanbey Belediye Reisi'nden kutlama telgrafları gelmiş idi¹⁷³. Nihayet, 30 Kasım 1925'te, dinî memurlar için Hükümetçe tespit edilen giysileri yetkisiz ve izinsiz giyenlerin cezalandırılması yasası çıkarıldı.

Türkiye'nin ilk şapka fabrikası Karamürsel'de kuruldu. Basında şapkanın övgüsünü sütunlarında dile getirmekteydi. Şapka ve kasket stokları süratle tükeniyordu. Yasadan sonraki birkaç gün içinde, yüzlerce kişi şapka bulamadığından başı açık dolaştı¹⁷⁴.

Fes yasaklanmış, ama, çarşaf giyilmesini yasaklayan hiçbir yasa çıkarılmamıştı. Ancak, yöresel nitelikte alınan kararlarla, Gazi'nin başlattığı reformu eleştirenlere karşı cezaî yaptırımlar getirilmiştir. Bersin'de Belediye, Trabzon'da İl Genel Meclisi kadınların çarşafı olarak sokağa çıkmasını yasaklamıştır. 1926'da oy birliği ile alınan bu kararlar halka bildiri ile duyurulmuş ve çarşafın sakıncaları, özellikle; kötü niyetli kadınların kendilerini gizlemek için bunu kullandığı ileri sürülmüş, polisin çarşafı gördüğü herkesi en yakın karakola götürmesi konusunda emirler verilmişti. 1927 ocağında Rize'de de bu yolda bir karar alınmıştı. Bu tip önlemlerin diğer şehirlerde de alındığını görmekteyiz. Diğer taraftan çarşaf lehinde propaganda ve konuşma yapanlara da cezalar uygulanmaya başlanmıştır. Şeyh Musa, 1935'de İstanbul'daki vaazlarında Cumhuriyet rejimini ve çarşafın kaldırılmasını eleştirdiği için ceza mahkemesine çıkarılmıştı. Bu tip hareketlerden dolayı 1930 ile 1935 arasındaki yıllarda uygulamalar ve yaptırım cezaları sürmüştür¹⁷⁵.

¹⁷³ Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri, Ankara, 1972, sh. 150-156, Bekir Sıtkı Yalçın -İsmet Gönülal; Atatürk İnkılâbı, Ankara, 1984, sh. 99-111.

¹⁷⁴ Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1964, c. IV, sh. 525-526.

¹⁷⁵ Bernard Caporal; Kemalizmde ve Kemalizm Savaşında Türk Kadını, Ankara, 1982, (Türkiye İş Bankası Yayını), sh. 648-649.

Şapka aleyhinde bazı yobaz ve eskiye tutkun kişilerin hareketleri de görülmüştür. Meclis'te Nurettin Paşa'nın konuşmasının bunları yanlış yola sevk ettiği de düşünülebilir. Olaylardan ilki Erzurum'da 24 Kasım 1925'te ortaya çıkmıştı. Bazı gericiler, valinin önüne gidip, gösteriler yaptılar. Hükümet kuvvet kullanarak gösteriyi dağıttı, göstericiler tutuklandı. Erzurum vilâyetine bağlı yerlerde de bazı gerici kışkırtmalar olduğu anlaşıncı, Hükümetçe buralarda bir ay süre ile örfi idâre ilan edildi.

Erzurum'daki olayları planlayan ve otuz üç kişinin hüküm giymesine sebep olan olayları Gavur İmam adlı bir hoca ile Hoca Osman adlı şahıslar idi. Diğer illerde de bazı menfi propagandalar olmuştur. Bu propagandalarda kadınların namuslarının zedelendiği şeklinde akla hayale gelmeyen uyduruk sözler söylenmekte idi. Bu olaydan bir gün sonra, şapka giilmesi ile ilgili yasa Büyük Millet Meclisi'nden geçmiştir. Ancak, tasarımın aleyhinde, Hükümet Kararnamesi'nden sonra tasarımın kabulünden önce başka yerlerde de gösteriler olmuştur.

14 kısımda Sivas'ta İmam-zâde Mehmet Necati ve arkadaşları şapka inkılâbı aleyhine ve Hükûmete hakaret sözleri bulunan bir beyanname yapıştırmışlardı. Bu konunun içinde yer almış olan otuz iki kişi mahkûm olmuş, iki kişi de sürülmüştü. 22 kısımda Kayseri'de Mekkeli Ahmet Hamdi ve arkadaşları, Nakşibendi olduklarını ileri sürerek, kışkırtıcılıkta bulunmuşlar, Mekkeli olduğunu iddia eden Ahmed Hamdi, herhangi bir olay çıkmadan mahkemeye verilmişti. 25 kısımda Rize'de, bir iki hocanın elebaşılığı ile, Hükümetin dinsizliğe gitmesini önlemek için yapılan hareket derhal bastırılmış, Rize'ye giden İstiklâl Mahkemesi elebaşılardan sekiz kişiyi idama mahkûm etmişti. Kanun çıktıktan sonra 26 kısımda Maraş'ta İbrahim Hoca, camide başına topladığı bazı kişilerle Hükümet aleyhine gösteriler yapmak istedi, ancak, yakalanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Şükrü ve Hasip adlı kişilerin Maraş'ta gösterileri önlenmiş, bunlar da Maraş'ta tutuklanmışlardır. 4 aralıkta ise, Giresun'da, Muharem adlı bir hocanın elebaşılığında, gene şapka inkılâbı aleyhine bir gösteri yapılmış, ama, bu da hemen bastırılarak, elebaşılar ile isyana katılanlar mahkemeye sevk edilmişlerdir¹⁷⁶.

Daha sonra, bu kişiler ve başka yerlerde bu tip şapka inkılâbı aleyhinde gösteri yapanların duruşmalarına İstiklâl mahkemeleri bakmaya devam etmişlerdir. Bunların bir kısmı suçsuz görülerek beraat etmişlerdir. Örneğin, Çerkeş'de camii kapısına şapka aleyhinde beyanname yapıştır-

¹⁷⁶ Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara, 1972, sh. 156-157.

mak suçuyla yargılanan Hoca Ahmet Efendi'nin muhakemesi sonunda 3 Ocak 1926'da suçsuz olduğu anlaşılmış ve serbest bırakılmıştır. Ancak, şapka aleyhinde harekette bulunan Tunuslu Ömer oğlu İbrahim, tabiiyet yasasına göre yurt dışına sürülmüştür¹⁷⁷. Gene Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan ve suçları sabit görülen Bozkırlı Ahmet ve Sultanyerli Durmuş hocalar üçer yıl sürgüne mahkum edilmişlerdi¹⁷⁸. Az önce bahsettiğimiz, 24 kasımda şapka inkılâbı aleyhine harekette bulunanların duruşması 15 Ocak 1926'da sonuçlanmıştır. Maraş'taki olaya katıldıkları sanıyla yargılananlardan bazıları, terzilere şapka dikmelerini söylediklerini, ancak, bu şapkalar istenilen şekle uygun olarak yapılmadığı gerekçesiyle terzilere geri verdikleri, bu zaman süresince de zorunlu olarak şapka giyemediklerini ifade etmişlerdir. Bir kısım sanıklar ise, mevsim nedeniyle bağlarında ve çiftliklerinde bulduklarından Hükûmetin emirlerinden zamanında haberdar olmadıklarını ileri sürmüşlerdi. Sonuçta, bu olayın kışkırtıcılarından ve yönlendiricilerinden olarak şapka aleyhinde mektup alıp, yazarak sabah namazında Maraş ulucamisinde açıkça okumak sureti ile halkı isyana teşvik ve silâhlı olarak Hükûmet dairesine hücum ve hapishaneyi boşaltmaya kışkırtan, halen firarda olan Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, Kotyun Muhtarı, Nalband Ahmed'in birinci derecede suçlu oldukları anlaşılmıştır. Kayıp olan bu kişilerden başka, mahkemede bulunan Hafız Ahmed, Ali, Pekmezci Hacı Hüseyin'in yüzlerine karşı birinci derecede suçlu olarak idam kararları söylenmiştir. Diğer kişiler, Süleyman oğlu Mahmut, Müezzîn Battal Mehmet, Ziraat Bankası Veznedarı Karaoğlu Bekir, Ulucami Hademesi Abdullah, Resul oğlu Ahmed, Van göçmenlerinden İsmail oğlu onbeş sene, Maraş eski milletvekillerinden Hasip Bey on sene ve diğerleri daha az hapis cezasına çarptırılarak cezalandırılmışlardır¹⁷⁹.

24 kasımda Erzurum'da ve diğer yerlerde şapka inkılâbı aleyhinde gösteri yapanların mahkemeleri de 2 Şubat 1926'da sonuçlanmıştı. Bunların, elebaşlarından Hacı Osman'ın, Babaeski Müftüsü Ali Rıza Hoca'nın, Necip Ali'nin idamlarına, İskilibli Atıf'ın, Erzurumlu Hacı Osman'ın Mehmed'in, Telgraf Müdürü Halid'in, Yusuf, Kenan efendilerin üç sene onbeş seneye kadar kürek cezasına, bazılarının hudut dışına sürülme-

¹⁷⁷ Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 4 Kânûn-u sâni 1926 (Ocak) Sayı. 1622.

¹⁷⁸ Hakimiyet-i Milliye, 6 Kânûn-u sâni 1926 (Ocak), No. 1624 (Mahkeme kararı 3 ocaktır).

¹⁷⁹ Hakimiyet-i Milliye, 16 Kânûn-u sâni 1926 (Ocak), No. 1926 "Salı".

sine, bir kısmının da (Ispartalı Hüseyin, Kardeşi kitapçı mihriban, İhsan v.b) beraatlerine karar verilmişti¹⁸⁰. 3 şubat günü, İskilipli Atıf Hoca ve eski müftü Ali Rıza idam edildiler. Bir kısmının ise mahkemelerine devam edildi¹⁸¹.

Şapka aleyhinde olan hareketler eskiye özlem duyan, bir türlü yenilikleri hazmedemeyen, çağdaş devlet anlayışına uzak düşen düşüncelere sahip bazı kişiler tarafından gerçekleştirilmiş idi. Ancak, bunlar toplumca benimsenmiş, desteklenmiş, hoşgörölmüş olaylar değildi. Verdiğimiz bilgi ve örneklere dikkat edilirse, Mustafa Kemal'e her gittiği yerde, Kastamonu, İnebolu, Bursa, Balkesir, Konya ve diğer yerlerde şapka ve giysinin benimsendiği yolunda halktan gelen istekler mevcuttu. Hatta, Bursa'da bu konuda bir de miting yapılmıştı. Halk, üç beş geriye dönük kafalı hoca ve imamın bu hareketlerini hoş karşılamıyordu. Gazi'nin ilerisi için düşüncelerine halk da ortak çıkıyordu. Halk bu kıskırtıcı gerici kişileri düşünce ve inkılâpları kabul ediş yönünden kat kat aşmış, eski sistemin bir daha geri gelmemesini arzu etmiş olduğundan, doğal olarak bu hareketler desteksiz kalacaktı. Gazi'nin dayanağı halktı. Halk bu tür gerici olayları bir türlü kabullenmiyor ve bu tip hareketleri benimsemediğini Ankara'ya gönderdiği telgraflar ile de açıklıyordu. Örneğin, Erzurum Belediye Başkanı Nafiz ve şehrin diğer ileri gelenleri ortaklaşa imzaladıkları telgrafta, ayaklanmaya, kıskırtmaya, gericiliğe yönelik bu hareketi nefretle karşıladıklarını, Erzurum'un temiz halkının bu üzücü olaydan ve kendisine yapılan iftiradan dolayı üzüntü duyduğunu, bu lekeye sebep olanların en ağır bir şekilde, tertipcilerin de idam ile cezalandırılmalarını yürekten dilemekteydiler¹⁸².

Türk halkı ileriye atım atmaktan, inkılâplardan, medeniyetten yana idi. Hareketleri ile de bunu göstermişti. Artık durmamak, sürekli ilerlemek, geriye bakmamak gerekti. Medenî eserler meydana konulurken halkın bunlara sahip çıkması şarttı. Geriye bakmak doğru olamazdı. Mustafa Kemal, bunu 30 Ağustos 1924'de, Dumlupınar'da şöyle ifade etmişti:

"...Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şart-ı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler (bekleyenler) veyahut bu yol üzerinde ileri değil, geriye bakmak cahil ve gafletinde bulunanlar, medeniyet-i umûmiyenin huruşan seli (bağırıp, şamata edenlerin seli) altında boğulmaya

¹⁸⁰ Hakimiyet-i Milliye, 3 Şubat 1926, No. 1648.

¹⁸¹ Hakimiyet-i Milliye, 4 Şubat 1926, Sayı. 1649.

¹⁸² Mahmut Goloğlu; Devrimler ve Tepkileri, Ankara 1972, sh. 157.

mahkûmdurlar...”¹⁸³. Gazi'nin medeniyet ve ilerleme yolundaki düşünceleri böyle idi. O, yeni Türk Devletini çağdaş devletlerin arasına sokmak istiyordu. Halkı da kendi düşüncesinde olduğu için inkılâplar yerine oturmuş ve Türkiye dünya devletleri arasında yerini bulmuştur. Her ne kadar çarşaf giyilmemesi hakkında yasa çıkartmamışsa da, sürekli olarak belirttiğimiz sözleri ile çarşafa karşı, bunun gülünç bir giysi olduğunu çeşitli konuşmalarında belirtmiş, memurlara ve her çeşit devlet görevlilerine halkı bu konuda uyarmaları konusunda direktiflerini vermişti. Bunun sonunda da, pekçok il çarşafı yasaklamıştı. Esasen, diğer illerde bu pek giyilmekteydi. Türk halkı Gazi'nin uyarıları ve telkinleri ile, modern ve çağdaş dünyanın kullandığı giysileri giymeye ve dünya devletleri arasında yerini almaya özen gösterdi. Hiç şüphesiz, memurlar ve dinî görevliler için şapka giyimi ve giysi yasasının çıkması, bütün halk için örnek olmuştu. Yeni yetişen gençlik ve aydınlar, Atatürk'ün inkılâbını anlamış ve O'nun sözlerini içinde duyarak ve yaşatarak, giysi konusundaki isteklerini yerine getirmişlerdir. Atatürk'ü anlamak ve sevmek demek de, esasen biraz da bu demektir. Şapka ve giysi inkılâbı artık tutmuştu. Diğer inkılâplara geçmek zamanı artık gelmişti.

Şapka inkılâbı daha çok İstanbul, Bursa ve ancak bazı büyük şehirlerde, o da, önce memurların giymesi ile uygulanmaya başlamış, hatta, şapka giyilmesi lehinde Bursa'da bir de miting yapılmıştı. Mustafa Kemal, bu hususları 30 Eylül 1925'de, Başbakan İsmet İnönü'ye çektiği telde açıklamaktaydı. Bu telde, Mustafa Kemal “Şapkanın İstanbul'da ve diğer şehirlerde henüz ekseriyetle memûrîn kısmına münhasır olduğu anlaşılmaktadır. 27 eylülde Bursalıların umûmen şapka iksası hakkındaki yaptıkları miting ve daha sonra alınan karar ile şapkanın köylere kadar yayıldığını, bu konuda mitingler yapılmasının yararlı olacağına” işaret etmekteydi¹⁸⁴.

Artık birçok nahiye ve köylerde şapka giymeye başlanmış, fesler artık bir kenara bırakılmıştı. Bu konuda Mustafa Kemal'e çeşitli yerlerden olumlu telgraflar gelmekteydi. Bergama'nın Dedikler nahiyesinin Müdürü Refet, Mustafa Kemal'e çektiği gizli mahreçli telde, halkın aydınlatılması sonucunda feslerin kaldırıldığını, merkez nahiye ve köylerde şapka giyimine başlandığını açıklamakta ve “Türkiye'nin her tarafında tatbik edilmek

¹⁸³ Nimet Arsan; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 181, Abdurrahman Çaycı; Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı, (Atatürk Konferansları 1973-1974 Türk Tarih Kurumu), Ankara, 1977, sh. 118-119.

¹⁸⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A-4, 17-E, F.2/1.

üzere iradelerini sabırsızlıkla intizar ve muhterem ellerinizden öperim” demektedir¹⁸⁵.

Görüldüğü üzere, şapka inkılâbı artık her yerde benimsenmeye başlamış olup millî bir giysi olmayan fes bir tarafa bırakılmaya başlanmıştır. Çok kısa sürede bu inkılâbın tutmasının nedeni, halkın Mustafa Kemal’in bu konudaki direktiflerine ve görüşlerine inanıp, güvenmesinden ve böylece batı dünyasına bir adım daha yaklaşmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

¹⁸⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.IV, 17, D.70, E.2-9.